

ПСИХОЛОГІЧНІ І ПЕДАГОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ «НАСТУПНІСТЬ»

Стаття присвячена аналізу психологічних і педагогічних поглядів на сутність принципу наступності. Автором встановлено, що психологічний аспект пов'язаний із розвитком особистості на різних вікових етапах, зі зміною провідного типу діяльності в процесі переходу від одного вікового періоду до іншого, з урахуванням новоутворень тощо. З педагогічної точки зору наступність включає в якості істотних компонентів такий момент, як послідовність процесу навчання. Незважаючи на відмінності в розумінні й визначенні наступності, у змістовому плані виявляються спільні підходи. Вона характеризується як деякий об'єктивний і необхідний зв'язок між ланками освіти на всіх етапах навчання, що сприяє послідовному розвитку особистості.

Ключові слова: наступність, психологічні і педагогічні підходи у визначенні цього поняття, наступність як загальнопедагогічний принцип, методичний принцип, дидактичний принцип, закономірність, вимога, наступність у мовній освіті.

Постановка проблеми. Змінами в соціально-економічній сфері українського суспільства й реформуванням освіти зумовлено першочерговість проблем забезпечення безперервного особистісного розвитку. Сучасну людину вирізняє широта розумових здібностей, які сприяють її швидкій адаптації в мінливому соціокультурному довіллі. Найсприятливішим періодом їхнього формування визнано учнівство, коли закладається особистісне підґрунтя кожного вихованця, формуються його базисні основи культури пізнання і світогляду. Отже, важливо забезпечити наступність у розвитку індивідуально-особистісного потенціалу на всіх етапах освіти.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Проблема наступності знайшла своє відображення в роботах Б. Ананьєва, М. Вашуленка, Ф. Дистервега, М. Данилова, Б. Йосипова, Я. Коменського, Г. Кухти, Г. Люблинської, М. Львова, А. Мороза, М. Пентилюк, І. Песталоцці, О. Савченко, К. Ушинського та ін. У дослідженнях науковців активно ведуться пошуки шляхів забезпечення наступності в навчанні, визначаються різні підходи до визначення цього поняття.

Мета статті. Для розкриття змісту наступності та визначення її ролі в освітньому процесі слід розглянути та проаналізувати різні підходи до розуміння наступності як психологічного й педагогічного явища.

Виклад основного матеріалу. Принциповий внесок у розвиток проблеми наступності в психічному розвитку особистості вніс С. Рубінштейн. Він вивів її сутність із закономірностей різних стадій процесу розвитку людини. Учений підкреслює, що кожна наступна стадія процесу розвитку виростає з попередньої. Зміст вікових етапів у контексті

наступності зводиться не до діагностики результатів і не до статичних оцінок, а до аналізу змін, характерних для даного періоду, оскільки вони є показниками розвитку особистості [21, с. 273]. Тому, досліджуючи генезу особистісного розвитку, С. Рубінштейн виділив і описав вікові етапи, розкрив категорії цілісності й безперервності життєвого шляху індивідуума, науково обґрунтував роль кожного етапу в його розвитку.

Психологічні основи наступності в дослідженнях Л. Виготського розкриваються в «зоні найближчого розвитку». Психолог довів, що розумовій діяльності властивий рівень «актуального розвитку» і «зона найближчого розвитку». Перший рівень – «актуального розвитку» – характеризується завершеними циклами розвитку і проявляється в роботі, яку здатний виконати учень без сторонньої допомоги. Проте цей рівень не дає уявлення про розвиток учнів. У «зоні найближчого розвитку» діти виконують завдання під керівництвом учителя. Для успішного навчання важливо в «зоні найближчого розвитку» вміло й цілеспрямовано управляти пізнавальною діяльністю учнів, а на рівні «актуального розвитку» надавати можливість школярам працювати самостійно. «Зона найближчого розвитку» поступово перетворюється на «зону актуального розвитку» і перед учнями виникає нова «зона найближчого розвитку». Таким чином, добре організоване навчання є взаємозв'язаною й цілеспрямованою зміною зон розвитку [5].

Зазначимо, що у своїх працях автор описує вікові періоди, які проходить у своєму розвитку особистість, представляє основні показники вікового розвитку психіки і психічних новоутворень дітей, обґрунтовує критичні періоди, що супроводжуються віковими кризами й визначає перехід від одного стабільного періоду до іншого.

Досліджуючи наступність як одну з умов розвитку особистості, О. Леонтьєв робить висновок, що стадії розвитку дитини характеризуються не тільки певним змістом провідної діяльності, але й послідовністю в часі. Та діяльність, яка раніше грала провідну роль, починає себе зживати й відсуватися на другий план. Виникає нова провідна діяльність, а разом із нею – і нова стадія розвитку [11, 77–79]. Отже, О. Леонтьєв бачить прояв наступності в тому, що в руслі провідної діяльності виникають нові її види.

Згідно концепції Д. Ельконіна, система навчання повинна бути ґрунтована на наступності вікових періодів розвитку дітей при використанні своєрідності кожного періоду. Розвиток пізнавальної сфери дитини та її особистості здійснюється в руслі різних провідних діяльностей, що послідовно змінюють одна одну в онтогенезі (у дошкільному віці – гра, у шкільному – навчання) [24].

У дослідженнях П. Гальперина наступність реалізується в теорії поетапного (планомірного) формування розумових дій. Процес засвоєння знань і дій проходить кілька етапів, на кожному з яких створюються певні

передумови для реалізації наступності в навчанні. Їх усвідомлення відбувається на основі актуалізації минулого досвіду і включення в нове [6].

Отже, психологічний аспект наступності пов'язаний із розвитком особистості на різних вікових етапах і вимагає врахування вікових особливостей дітей, їх провідного типу діяльності, новоутворень та формування певного рівня готовності. Реалізація наступності прослідковується в організації процесу навчання під час оволодіння певними вміннями.

Вивчення наступності в *педагогічному аспекті* дозволяє визначити її сутнісні характеристики по відношенню до освітнього процесу. У педагогічній літературі існують різні підходи до визначення поняття «наступність». Воно розглядається як дуже складний і різнобічний процес, який виражається по-різному в різноманітних умовах і має свою особливість. Саме цим і викликані відмінності у визначенні цього терміну, оскільки кожний автор акцентує увагу на якій-небудь певній частині або на одній стороні навчально-виховного процесу.

Уперше ідеї реалізації принципу наступності у вихованні й навчанні дітей представлені у працях Ф. Дістервега, Я. Коменського, І. Песталоцці, К. Ушинського. Так, у «Великій дидактиці» Я. Коменський зазначає, що наступність – це послідовне вивчення основ наук і систематичність знань. Всі заняття повинні розташовуватися таким чином, щоб наступне ґрунтувалося на попередньому, а попереднє зміцнювався наступним» [9, 278]. І. Песталоцці в реалізації принципу наступності особливу увагу приділяє змісту, підкреслює необхідність у кожній галузі набувати знання в такій послідовності, за якої «кожне нове поняття є невеликим, майже непомітним доповненням до засвоєних раніше знань» [17, с. 204]. Розглядаючи процес навчання з точки зору наступності, К. Ушинський пов'язує його з процесом засвоєння знань, що полягає у встановленні зв'язків між новонабутими і вже існуючими знаннями, між якими існують внутрішні зв'язки, зовсім незалежно від того, на якому предметі й коли вони були придбані. Крім того, учений аналізує наступність, як педагогічне правило, від якого залежить успіх будь-якого навчання [23]. Інші дослідники наступності (В. Сухомлинський, С. Шацький) аналізували з позицій дошкільної та початкової освіти.

Отже, заслуга дослідників полягає в тому, що ними були сформульовані основні правила послідовного викладу матеріалу: йти від відомого до невідомого, від легкого до важкого, від близького до далекого. Однак глибокої розробки і практичного застосування ця проблема не отримала.

Зазначимо, що термін «наступність» набуває широке застосування в педагогічній науці на початку ХХ століття. Групою вчених (Б. Ананьєвим, А. Бушлею, Ш. Ганеліним, Л. Занковим, Г. Люблинською) проводяться дослідження, спрямовані на вивчення зв'язків наступності між дитсадком і першим класом, початковою школою та 5-м класом, а також між середньою і вищою школою [20].

Так, Б. Ананьєв відмічає, що наступність здійснюється на кожному уроці на основі зв'язування нового навчального матеріалу з нещодавно або давно засвоєним, а також при переході від уроку до уроку, тобто в системі уроків, від одного навчального року навчання до іншого, від одного навчального предмету до суміжного з ним і так далі, проявляючи свій загальний педагогічний характер [1, 31].

Цікавим є підхід до поняття «наступність» А. Мороза, який називає його загальнопедагогічним принципом і вважає, що він вимагає постійного забезпечення нерозривного зв'язку між окремими сторонами, частинами, етапами і ступенями навчання й усередині їх; розширення та поглиблення знань, набутих на попередніх етапах навчання [14, 10].

Розглядаючи наступність з позицій системи, Г. Люблинська трактує його як «послідовність освітньо-виховної роботи, де в кожній наступній ланці триває закріплення, розширення, ускладнення й поглиблення тих знань, умінь і навичок, які склали зміст навчальної діяльності на попередньому етапі» [12, 5]. Як бачимо, науковець не вводить наступність у поняття «загальнопедагогічний принцип», але має це на увазі.

Таким чином, наступність деякими авторами аналізується як загальнопедагогічний принцип, який забезпечує взаємозв'язок між ступенями навчання та виховання в різних навчальних закладах.

Аналіз педагогічної літератури засвідчив, що, реалізуючись під час навчання, наступність передбачає послідовне й системне розміщення навчального матеріалу при переході від одного уроку до наступного, від одного року навчання до іншого [7, 227].

Більшість учених-дидактів, зокрема Ю. Кустов [10], О. Савченко [22], одностайні в тому, що наступність дозволяє надати навчальному процесу динамічний характер та забезпечує взаємозв'язок у змісті, формах, методах, прийомах вивчення матеріалу на всіх етапах, ступенях навчання».

Сутність наступності в навчанні розкриває у своїх працях Ш. Ганелін, який під цим феноменом розуміє опору на пройдений зміст, його подальше використання та розвиток в учнів відповідних знань, умінь, навичок, у зв'язку, з чим відбувається створення нових різноманітних зв'язків, розширення й поглиблення нових знань, закріплення пройденого матеріалу на високому рівні [7]. Підтримують цю думку Б. Йосипов та А. Богуш. Так, Б. Йосипов відмічає, що «будь-яке нове досягнення в засвоєнні знань і розвитку здібностей завжди підготовлене попереднім етапом навчання» [16, 212]. А. Богуш пише, що наступність є вищим щаблем розвитку, коріння якого проросли в попередньому ґрунті [3, 11].

Беручи до уваги всі погляди, у науковій роботі наступність тлумачимо як дидактичний принцип, у відповідності з яким знання, уміння й навички розвиваються в певному порядку; коли кожен наступний елемент

навчального матеріалу взаємопов'язується з попереднім, опирається на нього й готує до засвоєння нового.

Отже, у залежності від підходів до аналізу наступності вона визначається як методичний, педагогічний і дидактичний принцип.

Аналіз наукової літератури засвідчив, що наступність трактується як закономірність, полікультурне явище навчального процесу, умова, вимоги тощо. Так, В. Мусієнко вказує, що цей феномен є закономірною умовою цілісності й ефективності педагогічного процесу, фактором, який визначає логіку та послідовність навчання і виховання особистості на всіх вікових етапах [15, 41].

На думку О. Вашуленко, поняття «наступність» характеризує вимоги, які ставляться до знань і вмінь учнів на певному етапі навчання; форм, методів і прийомів опрацювання нового навчального матеріалу [4].

Таким чином, усі зазначені вище підходи до визначення статусу та виявлення сутності наступності лише підкреслюють її універсальність і поліфункціональність.

Наступність реалізується як у ході вивчення будь-якого предмету, так і «на кожному уроці при зв'язуванні нового навчального матеріалу з нещодавно або давно засвоєними знаннями про схожі явища дійсності» [1, 31]. Виходячи з цього, вагомою є думка М. Пентилюк, у якій відмічається, що основою мовної освіти в Україні є наступність, яка орієнтує на використання набутих раніше (опорних) знань і навичок під час навчання мови на всіх етапах [17, 51]. З точки зору М. Львова, сутність наступності в оволодінні мови полягає в «послідовному, систематичному розташуванні теоретичного і практичного матеріалу, в опорі на вивчене й на досягнутий рівень мовленнєвого розвитку» [13]. К. Плиско зазначає, що цей принцип передбачає раціональне використання набутих раніше знань і навичок під час вивчення нового мовного матеріалу й підготовку до свідомого сприймання наступних тем [19, 39]. М. Баранов звертає увагу на те, що наступність у процесі навчання мови характеризується обліком знань, отриманих учнями в попередніх класах, при вивченні нового матеріалу» [2, 107].

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Представлені вище позиції є важливими в навчанні, оскільки забезпечують усвідомлення й осмислення необхідних педагогічних умов для ефективної реалізації принципу наступності в області мовної освіти. Незважаючи на розходження в розумінні й визначенні її змісту, що пов'язані з багатоаспектністю цього поняття, у змістовому плані виявляється деяка спільність підходів. У більшості випадків усі автори одностайно розглядають наступність як зв'язок попереднього матеріалу з наступним, що підготовлює учнів до свідомого й міцного засвоєння нового матеріалу; розширення й поглиблення знань; осмислення пройденого на новому, більш високому рівні.

Перспективу подальших пошуків у напрямку дослідження вбачаємо в розробці методики реалізації наступності в навчанні молодших школярів створювати тексти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьев Б. Г. О преемственности в обучении / Б. Г. Ананьев // Советская педагогика. – 1953. – № 2. – С. 23–35.
2. Баранов М. Т. Методика преподавания русского языка в школе / М. Т. Баранова. – М., 2006. – 364 с.
3. Богуш А. М. Наступність, перспективність, спадкоємність – складові неперервної освіти / А. М. Богуш // Дошкільне виховання. – 2001. – № 11. – С. 11–12.
4. Вашуленко О. В. Дидактичне забезпечення ефективності наступності змісту на суміжних ступенях освіти [Електронний ресурс] / О. В. Вашуленко. – режим доступу : [cgo.nbuv.gov.ua>method/18.pdf](http://cgo.nbuv.gov.ua/method/18.pdf)
5. Л. С. Собранные сочинения : в 4 т. / Л. С. Выготский. – М., 1984. – Т. 4. – С. 5–242.
6. Гальперин П. Я. К исследованию интеллектуального развития ребенка / П. Я. Гальперин // Вопросы психологии. – 1969. – № 1. – С. 18–23.
7. Ганелин Ш. И. Дидактический принцип сознательности / Ш. И. Ганелин. – М., 1961. – 156 с.
8. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
9. Коменский Я. А. Великая дидактика / Я. А. Коменский // Избранные педагогические сочинения : в 2 т. – М. : Педагогика, 1982. – Т. 1. – 656 с.
10. Кустов Ю. А. Единство и преемственность педагогических действий в высшей школе / Ю. А. Кустов. – Самара : Самарский ун-т, 1993. – 112 с.
11. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Смысл ; Издательский центр «Академия», 2004. – 352 с.
12. Люблинская А. А. О преемственности учебной работы в школе / А. А. Люблинская // Преемственность в процессе обучения в школе / Ленингр. гос. пед. ин-т им. А. И. Герцена. – Л., 1969. – С. 3–23.
13. Львов М. Р. Словарь-справочник по методике русского языка [Електронний ресурс] / М. Р. Львов. – Режим доступу : <http://allrefs.net/c12/3mvrk/>
14. Мороз А. Г. Пути обеспечения преемственности в самостоятельной учебной работе учащихся средней общеобразовательной школы и студентов вуза (На материалах школ и вузов УССР) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.730 / А. Г. Мороз. – Київ : КГУ им. Тараса Шевченко, 1972. – 24 с.
15. Мусієнко В. С. Створення умов педагогічної наступності дошкільної та початкової освіти / В. С. Мусієнко // Таврійський вісник освіти. – 2013. – № 4 (44). – С. 37–41.
16. Основы дидактики / [под ред. Б. П. Есипова]. – М. : Просвещение, 1967. – 472 с.
17. Пентилюк М. І. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / М. І. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2009. – 400 с.
18. Песталоцци И. Г. Как Гертруда учит своих детей / И. Г. Песталоцци // Хрестоматия по истории педагогики / [сост. И. Елакин, Н. В. Макаревич, Н. Х. Рычаков]. – Минск : Высшая школа, 1971. – С. 201–212.
19. Плиско К. М. Принципы, методы и формы навчання української мови (Теоретичний аспект) / К. М. Плиско. – Х. : Основа, 1995. – 240 с.

20. Преемственность в обучении и взаимосвязи между учебными предметами V-VII кл. / [под ред. Ш. И. Ганелина, А. К. Бушли]. – М. : Изв-во Акад. пед. наук РСФСР, 1961. – 280 с.

21. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии : в 2т. / С. Л. Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1989. – Т. 1. – 488 с.

22. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи : підручник / О. Я. Савченко. – К. : Грамота, 2012. – 504 с.

23. Ушинский К. Д. Избранные педагогические сочинения : в 2-х т. / К. Д. Ушинский. – М. : 1974. – Т. 2. – 488 с.

24. Эльконин Д. Б. Психология обучения младших школьников / Д. Б. Эльконин // Избранные психологические труды. – М. : Педагогика, 1989. – 560 с.

РЕЗЮМЕ

Компаний Е. Психологические и педагогические подходы к сущности понятия «преемственность».

В статье рассматриваются психологические и педагогические взгляды на сущность принципа преемственности. Автором установлено, что психологический аспект раскрытия этого понятия связан с развитием личности на разных возрастных этапах, со сменой ведущего типа деятельности в процессе перехода от одного возрастного периода к другому, а также новообразованиями. С педагогической точки зрения преемственность включает в качестве существенных компонентов такой момент, как последовательность процесса обучения. Исследователем делаются выводы, что, несмотря на различные понимания и определения преемственности, в содержательном плане проявляются общие подходы. Она характеризуется как некоторая объективная и необходимая связь между звеньями образования и всех элементов обучения.

Ключевые слова: преемственность, психологические и педагогические подходы в определении этого понятия, преемственность как общепедагогический принцип, методический принцип, дидактический принцип, закономерность, требования; преемственность в языковом образовании.

SUMMARY

Компаний Е. Psychological and pedagogical approaches to the essence of the concept of “continuity”.

The article is devoted to the analysis of psychological and pedagogical views on the essence of the principle of continuity. The author found out that the psychological aspect is associated with the development of the personality at different age levels, with the “zone of proximal development”, which involves the execution of child jobs under the guidance of a teacher and a gradual transition to independent work, with the change of leading type of activity in the process of transition from one age period to another, in line with which you experience new kinds, as well as with the theory of staged (planned) formation of mental actions, that is, the process of knowledge acquisition and action goes through several stages, each of which created certain preconditions for the implementation of continuity in learning. Scientists consider that the problem of continuity interested not only the researchers in the modern age, but also of the past. Their merit is that they have formulated the basic rules of consistent presentation of the material: to move from the known to the unknown, from easy to difficult, from near to far. However, the deep development and practical application of this problem has not been received. At the present stage, the continuity is seen as a very complex and versatile process that is expressed differently in different environments and has its own peculiarity. This caused differences in the definition of this term, as each author focuses on a particular part or on one side of the educational process. Accordingly, continuity is characterized as: the didactic principle;

the methodological principle; pedagogical principle; the rule; the requirement that refers to knowledge and skills of students at a particular stage of training and the like. From a pedagogical point of view, this concept includes a sequence of the learning process. Despite the differences in understanding and definition of continuity in terms of content they manifest common approaches. Most authors who agree on the continuity suggest a link to previous material, then that prepares students for conscious and strong mastering of the new material; the broadening and deepening of knowledge; reflection on a new, higher level. The above mentioned approaches to determine the status and identify the essence of continuity only underscore its universality and multi-functionality. The prospects for further searches in this direction of the research are seen in the development of a technique of realization of continuity in teaching the younger students to create texts.

Key words: *continuity, psychological and pedagogical approaches to the definition of this concept, continuity as a general principle, teaching principle, learning principle, regularity requirements, continuity in language education.*